

ЗВЕРНЕННЯ ЩОДО СТАНУ ДИСКРИМІНОВАНОЇ ГРОМАДИ КРИМСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

→ 3

ФОРТЕЦЯ ЧЕМБАЛО. НАСЛІДКИ ОКУПАЦІЇ ДЛЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

→ 5

КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА УКРАЇНСЬКА ГАЗЕТА

№ 24
2021

літературно-художня, публіцистична

ХОРВАТСЬКИЙ ДОСВІД: ПОВЕРНЕННЯ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ І ВСТУП ДО НАТО ТА ЄС

ТОЧКА ЗОРУ

У зв'язку з телефонними перемовинами Байден-Путін, а потім Байден-Зеленський менш помітно в інформаційному просторі України висвітлювався офіційний візит до Києва прем'єр-міністра Хорватії А. Пленковича. Шкода, адже в цей непростий для України час нам потрібно ще раз уважно придивитися до хорватського досвіду повернення тимчасово окупованих територій і вступу до НАТО та ЄС.

Олександр ЛЕВЧЕНКО,
експерт, посол України в Хорватії 2010-2017 рр.

ФОТО – ПРЕС-СЛУЖБА ПРЕЗИДЕНТУ УКРАЇНИ

Нагадаю лише декілька дуже важливих фактів наших двосторонніх відносин. 5 грудня 1991 р. Хорватія однією з перших країн світу визнала державну незалежність України, а 11 грудня 1991 р. Україна була третьою країною світу, що визнала державну незалежність Хорватії. Тому проведення офіційного візиту голови хорватського уряду відбувалося у час важливої події: 30-ліття відзначення взаємного визнання відновлення державної незалежності.

У ході візиту А. Пленкович та президент В. Зеленський підписали спільну Декларацію щодо європейської перспективи України, де фіксувалася повна підтримка Загребом процесу європейської та євроатлантичної інтеграції України, відбулося чергове засі-

дання Спільної міжурядової комісії з питань економічного співробітництва, за підсумками якого було підписано три двосторонні угоди та підсумковий протокол, а також проведено українсько-хорватський бізнес-форум, який відкрили два прем'єри. Тобто доволі насичений візит глави уряду дружньої для нашої держави країни, проте хотів би зупинитися на кількох надто важливих речах, що опинилися за кадром.

Насамперед, багато в чому ми маємо схожість історичної долі наших країн та двох народів. Нагадаю, що наприкінці 6-го ст. з території сучасної України, середньої та верхньої течії річки Дністер, племена хорватів переселилися в новий регіон проживання – між Дунаєм та Адриатичним морем. Це унікальний випадок переселення слов'ян з нашої території на нові терени, зокре-

ма Балканський півострів. Адже слов'янське населення, яке переселилося, дало назву новій державі за власним іменем хорватських племен. Однак зі своїх земель на верхньому Дністрі пішли далеко не всі племена хорватів: частина їх залишилася, і в історії нашої держави вони відомі як «білі хорвати», що пізніше стали етнічною частиною українського народу, який почав зароджуватися на теренах держави Русь з центром у Києві.

Через певний історичний період хорвати, як і наші предки руси-українці, втратили свою державність, а от 1991 року її відродили. І тут, увага: хорвати одразу потрапляють у лещата зовнішньої агресії та внутрішньої сецесії, що супроводжувалася тимчасовою втратою 27% власної території. Їм довелося з нуля створювати власні збройні сили та забезпе-

чувати відповідне їх оснащення в умовах міжнародного ембарго на постачання зброї. Як результат, тимчасова втрата територій змінилася процесом їх поступового повернення спочатку збройним шляхом. Це стосувалося земель, що були далеко від хорватсько-сербського кордону. А от частину територій – східну Славонію, західний Срем і Баранью, що межували із Сербією, – було деокуповано мирним шляхом: дипломатично-політичними переговорами та підписанням Ердутської угоди, яка багато в чому нагадує Мінську.

Процес мирної деокупації тривав два роки та використав механізм застосування миротворчої місії ООН, що відіграла важливу роль у процесі реінтеграції. Там місцеві вибори теж проводилися до введення хорватського контролю над не-

контрольованою ділянкою хорватсько-сербського кордону. Там також по всій країні були виступи радикалів, які закликали до застосування армії в процесі деокупації, а не м'якої політико-дипломатичної сили. Втім, президент РХ Ф. Туджман заявив, що звільнення військовою силою територій, які межують із Сербією і де перебувають регулярні сербські війська, дуже дорого коштуватиме хорватському народові, тому він не допустить спекуляцій з цього питання. Тоді в хорватському війську були певні автономні підрозділи з добровольців, що діяли з перших днів агресії на хорватську державність, але їх було суворо попереджено про кримінальну відповідальність у разі підтримки політичних нападок на курс мирної реінтеграції.

→ 2

ЯК ЦЕ БУЛО...

ПОРАЗКА П. ВРАНГЕЛЯ

→ 7

ХОРВАТСЬКИЙ ДОСВІД: ПОВЕРНЕННЯ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ І ВСТУП ДО НАТО ТА ЄС

→ 1

ТОЧКА ЗОРУ

Противники позиції президента Ф. Туджмана, які себе презентували як великі патріоти державності, так і не наважились на відкритий заколот, яким погрозували чинному уряду. І тільки з роками більшість з них визнала політичну мудрість рішення хорватського глави держави щодо шляху мирної деокупації. До речі, ці території отримали спеціальний статус, але здебільшого він стосувався економічного характеру – шляхом проголошення вільних економічних зон, звільнення від низки податків та фінансового заохочення центральним урядом створення на колишніх окупованих територіях нових робочих місць. Були і певні політичні поступки, та після повернення колишніх окупованих

територій у державно-правовий простір Хорватії їх потихеньку «забули».

Українська держава теж пройшла свій шлях військової деокупації частини окупованих територій на українському Донбасі влітку 2014 р. Зараз перед

нами, як і в Хорватії, процес мирної реінтеграції. Як і колись у Хорватії, у нас велика кількість противників процесу мирної реінтеграції, які себе представляють великими патріотами. Тільки заміна мирної реінтеграції військовою викличе широко-

масштабну війну з РФ, і Москва інформаційно зіграє у світовому медіаполі, буцімто Україна є агресором, хоча йдеться про наші території. І тоді пекельні санкції колективного Заходу щодо Москви навряд чи застосуватимуться, тому що США, Франція, Німеччина, країни НАТО вбачають саме в Мінських угодах, які так схожі на Ердутську, перспективу повернення тимчасово непідконтрольних територій Донбасу його законному власнику – Українській державі. А без деокупації наших територій на Донбасі, хоч дехто і пропонує взагалі від них відмовитися, ми не підберемося до питання звільнення Кримського півострова, що, власне, і є завданням російської зовнішньої політики.

Тож будемо дуже пильними. Замість Мінських угод Москва не піде на підписання кращого для України документа та й ще звинуватить Київ у зриві мирного про-

А без деокупації наших територій на Донбасі, хоч дехто і пропонує взагалі від них відмовитися, ми не підберемося до питання звільнення Кримського півострова, що, власне, і є завданням російської зовнішньої політики.

цесу і звернеться до ЄС, щоб зняти санкції з РФ, адже саме Україна буцімто саботує Мінські угоди, про що Москва вже говорить багато років.

Проте такий бажаний для Москви сценарій розвитку подій Київ унеможливить своєю державною підтримкою Нормандського формату та Мінського процесу, тому що зараз це надважливий національний інтерес. А після повернення тимчасово окупованих територій в Україні відкриється значно кращий шлях вступу до НАТО та ЄС, як це успішно зробила дружня нам Хорватія.

ПРЕДСТАВНИКИ КРУК ПРОВЕЛИ У ПЕРЕЯСЛАВІ ДІАЛОГ ЩОДО СТАНУ ГРОМАДИ КРИМСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

НАГОЛОС

Представники Крайової ради українців Криму провели 6 грудня в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі публічний діалог: «Українська громада Криму: Вчора. Сьогодні. Завтра?». У заході взяли участь члени КРУК – кандидат історичних наук, координатор Таврійської гуманітарної платформи Андрій Іванець, экс-заручник Кремля, головний редактор газети «Кримська світлиця» Андрій Щекун, виконавчий директор Союзу вимушених переселенців, адвокат Володимир Ляшенко, а також викладачі та керівники університету.

Захід було організовано Університетом Григорія Сковороди в Переяславі та КРУКом. Керівництво та колектив вишу гостинно зустріли кримських українців і взяли активну участь в обговоренні теми.

«Уже традиційно в нашому університеті відбуваються зустрічі

Флешмоб кривців і педагогів вишу на підтримку севастопольця, офіцера запасу ВМСУ Олексія Бессарабова.

з цікавими людьми, і сьогоднішній захід є, як ніколи, актуальним. Адже з 2014 року Україна перебуває у стані гібридної війни. Не випадково сьогодні ми маємо ще й державне свято, пов'язане з історією України, – День Збройних сил. Опосередковано це також стосується нашої сьогоднішньої теми, адже ми будемо розглядати питання Кримського півострова – проблеми, виклики, перспективи і, можливо, рішення. Адже втра-

тити легко, а щоб здобути щось, треба докласти чимало зусиль. Сьогодні нашими гостями є члени КРУК, які поділяться з нами своїми переживаннями і своїм досвідом, адже всі вони мають прямий стосунок до Криму», – сказав на початку заходу проректор університету з наукової роботи та інноваційної діяльності Василь Дудар.

«Одним із цілої низки негативних наслідків окупації Росією півдня України стало різке по-

гіршення стану громади етнічних українців Криму. Політика держави-окупанта є відверто дискримінаційною щодо кримських українців і спрямована на створення умов для їх поступової асиміляції. На жаль, про це мало відомо на вільній частині країни. Для того, щоб хоча б трохи призупинити негативні процеси на окупованій території Криму та створити умови для відродження у майбутньому нашої громади, потрібні спіль-

ні зусилля держави і громадянського суспільства, тому для нас є важливою увага значної частини колективу університету в Переяславі та, зокрема, його ректора Віталія Коцура до проблем кримського українства», – сказав представник КРУК Андрій Іванець.

Представники КРУК коротко розповіли про минуле своєї громади і показали відео про кримчанку-захисницю УНР, першу жінку, нагороджену українською державною нагородою, Харитину Пекарчук. Робилось це не лише на пошану українських воїнів 6 грудня, а й через те, що, за спогадами Х. Пекарчук, яка народилася у польській родині, вона «остаточно українізувалася» під впливом зустрічей у Сімферополі з переяславцем Петром Близнюком.

Під час діалогу було презентовано експертно-аналітичну доповідь А. Іванця про стан кримської громади українців, які перетворилися у тимчасово окупованому Криму на дискриміновану меншину.

Під час діалогу з аудиторією було обговорено цілу низку проблем української громади Криму, деокупації та реінтеграції окупованого півдня України загалом.

Виконавчий директор Союзу вимушених переселенців Воло-

ЗВЕРНЕННЯ ЩОДО СТАНУ ДИСКРИМІНОВАНОЇ ГРОМАДИ КРИМСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

НА ЧАСІ

10 грудня, у день, визначений ООН як День захисту прав людини, відбулось спільне засідання керівництва Громадської спілки «Українська всевітня координаційна рада» і Крайової ради українців Криму (КРУК).

димир Ляшенко, який працював у ВР автономії, розповів про ставлення до української мови в органах влади АР Крим до війни. Зокрема, В. Ляшенко зазначив, що, незважаючи на спроби певних депутатів ВР АРК обмежити рішенням кримського парламенту використання української мови лише як другої мови офіційних документів та нормативно-правових актів АРК, українська мова в Криму після подій Помаранчевої революції набирала популярності, й станом на початок 2013-2014 навчального року був доволі великий конкурс до перших класів нечисленних шкіл Криму з українською мовою навчання. Крім того, як правник Володимир Ляшенко коротко висвітлив питання відсутності визначених законодавством України правових підстав для ухвалення ВР АРК у 2014 році рішення про проведення «референдуму» щодо зміни державної належності Криму.

Екс-заручник Кремля, головний редактор газети «Кримська світлиця» Андрій Щекун поділився спогадами про створення українською громадськістю в Криму, всупереч протидії місцевої влади, українськомовних шкіл і класів. «Для Крайової ради українців Криму заходи у вищих навчальних закладах є невід'ємною складовою частиною заходів з деокупації Криму. Адже носіями інформації про події, що відбулися в Криму, є саме кримчани, які своєю боротьбою у той час продемонстрували силу волі у захисті територіальної цілісності України. Вдячний за запитання та підтримку з боку керівництва вишу в Переяславі», – додав він.

Представники КРУК передали бібліотеці університету експертно-аналітичну доповідь Андрія Іванця «Громада етнічних українців Криму в умовах російської окупації», добірку номерів газети «Кримська світлиця», інші книжки та журнали з кримської тематики, частину з яких було підготовлено круківцями.

Діалог закінчився флешмобом членів КРУК і педагогів вишу на підтримку Севастополя, журналіста, офіцера запасу ВМС України Олексія Бессарабова, якого Росія незаконно засудила за сфабрикованою справою на 14 років позбавлення волі та вивезла з окупованого півострова на свої землі. Усі охочі могли взяти картки з написами #PrisonersVoice, #FreeBessarabov, #StopRussianAggression і привітати бранця Кремля з днем народження, який він, на жаль, уже п'ятий рік поспіль відзначає за ґратами.

Пресслужба КРУК «Український голос Криму»

У День прав людини представники Крайової ради українців Криму Андрій Іванець, Володимир Ляшенко та Андрій Щекун обговорили з головою Української всевітньої координаційної ради Михайлом Ратушним і заступницею голови УВКР Ольгою Кобець проблеми захисту прав і свобод українців Криму та кримської громади українців; питання протидії знищенню української ідентичності в Криму; подальшу спільну діяльність між організаціями.

Результативною частиною заходу стало ухвалення Звернення щодо стану дискримінованої громади кримських українців.

ЗВЕРНЕННЯ

Української всевітньої координаційної ради і Крайової ради українців Криму щодо стану дискримінованої громади кримських українців з нагоди Всесвітнього дня прав людини

10 грудня 2021 р.
м. Київ

Ми, представники УВКР і КРУК, констатуємо, що в результаті бруталного порушення міжнародного права та зобов'язань за двосторонніми українсько-російськими угодами Росія окупувала частину території України і створила загрозу знищення української ідентичності та асиміляції громади українців Криму. Окупаційна влада знищила в АР Крим і м. Севастополі українські політичні та громадські організації, українськомовні систему освіти та засоби масової інформації, переслідує лідерів та активістів української громади, конфесії, парафіянами яких є етнічні українці, здійснює масований інформаційно-психологічний українофобський тиск на кримчан, незаконно ізолювала їх від інформаційного та освітнього простору України, протиправно переміщає до оку-

Представники УВКР та КРУК після зустрічі з питань прав та свобод українців Криму. 10 грудня 2021 року

пованого Криму сотні тисяч колоністів-громадян РФ. Росія не виконує рішення Міжнародного суду ООН щодо відновлення діяльності української освіти. Держава-окупант на тимчасово окупованій території півдня України проводить послідовну політику дискримінації кримських українців і створює умови, що загрожують самому існуванню української громади.

У зв'язку з масовими і системними порушеннями Росією прав українців та української громади загалом на тимчасово окупованій території АР Крим і м. Севастополя ми звертаємося:

1. ДО ОРГАНІВ ВЛАДИ УКРАЇНИ

1. Президентів України ініціювати внесення змін до Стратегії деокупації та реінтеграції АР Крим і м. Севастополя щодо необхідності відповідно до ст. 11 Конституції України забезпечити захист прав і свобод, ідентичності дискримінованої громади українців Криму як невід'ємної частини державної політики щодо тимчасово окупованого півдня України.

2. Президентів України ініціювати запровадження санкцій до осіб, причетних до переслідування політичних заручників Кремля: Владислава Єсипенка, Галини Довгополої, Олега Приходька та інших українців Криму.

3. Президентів України ініціювати відновлення у структурі Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України Управління з питань реінтеграції та деокупації АР Крим і м. Севастополя.

4. Верховній Раді України невідкладно ухвалити Постанову

«Про деякі питання захисту права на свободу світогляду та віросповідання вірян Кримської єпархії Православної церкви України та збереження приміщення Кафедрального собору святих рівноапостольних князя Володимира та княгині Ольги», погоджену в 2019 р. Кабінетом Міністрів України та профільним комітетом парламенту.

5. Кабінету Міністрів України утворити при Міністерстві з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України Фонд деокупації та реінтеграції Криму, який би здійснював реалізацію державної політики України щодо окупованого півострова, зокрема, надавав грантову та цільову підтримку КРУК, українським громадським організаціям, газеті «Кримська світлиця» та іншим мас-медіа, що переміщені з тимчасово окупованої території Криму.

6. Міністерству культури та інформаційної політики України відновити діяльність Державної організації «Всеукраїнський інформаційно-культурний центр» і зробити одним із його завдань моніторинг і задоволення етнокультурних потреб, захист прав та інтересів української громади Криму.

2. ДО ДЕРЖАВ, МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА СВІТОВОГО УКРАЇНСТВА

1. Державам, ООН, Раді Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та іншим міжнародним організаціям вжити заходів для припинення масштабного порушення прав людини і громадянина, політики дискримінації громади українців Криму

та кримськотатарського народу, зокрема, запровадити дієві санкції щодо винних у цих порушеннях осіб та структур.

2. Світовому українству у країнах проживання роз'яснювати важливість і необхідність урядам та громадськості підтримувати політику деокупації та реінтеграції Криму й захисту прав і свобод української громади Криму.

3. Учасникам Кримської платформи здійснювати систематичний моніторинг стану дискримінованої окупантами громади українців Криму та вживати заходів для захисту її прав та інтересів.

3. ДО ДЕРЖАВИ- АГРЕСОРА – РОСІЇ

1. Негайно припинити незаконну окупацію АР Крим та м. Севастополя, компенсувати Україні та її громадянам завдані збитки.

2. Звільнити громадян України, що були незаконно захоплені на тимчасово окупованих територіях України.

3. Повернути до Росії громадян РФ, які були незаконно переміщені на територію АР Крим і м. Севастополя з моменту початку окупації.

Голова Української
Всесвітньої координаційної
ради Михайло РАТУШНИЙ
Заступник голови Української
Всесвітньої координаційної
ради по Україні Ольга КОБЕЦЬ
Представник Крайової
ради українців Криму
Андрій ІВАНЕЦЬ
Представник Крайової ради
українців Криму Андрій ЩЕКУН

Пресслужба КРУК
«Український Голос Криму»

СОЛХАТ (СТАРИЙ КРИМ). НАСЛІДКИ ОКУПАЦІЇ ДЛЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

З ГЛИБИНИ ВІКІВ

Старий Крим був заселений ще у III тисячолітті до н.е. На початку I тисячоліття н.е. згадується таврське поселення Карія (Кареа, Кареон). У XII ст. існувало поселення під назвою Суркат (Сурхат). У 1263 р. згадувався невеликий населений пункт Кирум, у якому мешкали кипчаки, алани, готи, русини та греки. Місто Солхат (генуезька назва) виникло у XIII ст. як резиденція намісника хана Золотої Орди. До XIV ст. було центром юрту (адміністративної одиниці), багатим торговельним вузлом, що керувався і був частково населений мусульманами, при цьому маючи значну кількість християнського населення – вірмен, греків, італійців.

Основні прибутки Солхат отримували від транзиту східних товарів із генуезьких колоній Кафи та Солдаї (сучасні Феодосія та Судак) до Європи і назад. Зі створенням незалежного Кримського ханства у XV ст. його столиця постала у Бахчисараї. Відтак Солхат втратив своє політичне значення і занепав. Удару міжнародній торгівлі завдали тогочасне падіння Візантійської імперії та захоплення турками Кафи.

Пізніші назви міста, за якими йменували цілий півострів, що раніше називався Газарією або Таврикою, – Кирум, Ескі Кирум (з кримськотат. – «старий Крим»), інший варіант – «старий рівчак»). У 1783 р. після завоювання Криму Російською імперією місто отримало псевдогрецьку назву Левкополь («Тихе місто»), яка не прижилася; у 1787 р. місто було перейменовано на «Старий Крим» і увійшло до складу Феодосійського повіту. На той час воно налічувало 6000 мешканців; більшість мусульман емігрували до Туреччини, католики – до Італії та Іспанії.

Первинне ядро міста, що сягає античних часів, перекрито середньовічними археологічними нашаруваннями. До наших часів у Старому Криму збереглися пам'ятки старовинної архітектури або їхні залишки: мечеть хана Узбека, руїни медресе, мечетей Бейбарса, Куршум-Джами та Мюск-Джами, караїмської кенаси, караван-сарая (базару), храму Івана Хрестителя.

Церква Іоанна Хрестителя

Мечеть хана Узбека

Руїни медресе

си, караван-сарая (базару), храму Івана Хрестителя.

Мечеть хана Узбека є найстарішою збереженою мечеттю Криму. Була закладена у 1314 р., на початку правління хана Золотої Орди Узбека. У 1332 р. до неї було додано медресе з ініціативи багатовіткої жінки Інджибек-хатун, похованої там само у 1371 р. Медресе Солхата вважається чи не найдавнішою відомою на території Східної Європи школою, де здобували освіту діти представників кримськотатарської еліти; наразі від нього лишилися руїни. Форма мечеті проста, прямокутна, дах двоскатний. Мінарет один, збоку від входу. Портал і міхраб прикрашені різьбою та написами, в яких зафіксовано дату будівництва. Мечеть діє, однак її також відвідують туристи.

Храм Івана Хрестителя, що вважається першим християнським храмом міста, було збудовано у XI-XIV ст. Руїни розташовано у північно-східній частині міста, на занедбаній території тютюнової фабрики. Визначити конфесійну належність храму доволі складно через архітектурні особливості, притаманні і грекам, і вірменам; імовірно, належить до типу сільських візантійських храмів (маленька однокамерна одноапсидна базиліка). Богослужіння у ньому проводилися до 1930 р.

Мечеть Бейбарса було споруджено коштом султана Єгипту Бейбарса I, який, за переказами, народився у Старому Криму. Будівля датується приблизно 1287-1288 рр., відтак є припущення, що це найстаріша мечеть Криму. Наприкінці XVIII ст. ще зберігався її мінарет, нині втрачений.

Мюск-Джами («мускусна мечеть») була збудована у 1-й половині XIV ст. Довкола мечеті ще у 1860-х рр. помічалися рештки арабесок, місцями з позолотою. Над входом був напис із прославленням Аллаха та інформацією про те, що мечеть було споруджено Абдул-Газі-Юсуфом за часів правління хана Узбека у 714 р. за гіджрою (1314 р.). Біля Мюск-Джами розташовувалося медресе.

Куршун-Джами (або Куршум-Джами, «свинцева мечеть») – мечеть, імовірно, споруджена на початку XIV ст. (1396 р.) як текіе (притулок) дервішів за вказівкою онучки Кутлуг Тимура Бай Бугли Хатун. У 1398 р. стала кварталною мечеттю. Зазнала руйнувань у XVI ст., у 1625 р. під час міжусобної сутички, у 1944 р. через падіння авіабомби. Руїни розташовано на території колишнього маетку митця Івана Айвазовського.

ЗАХОПЛЕННЯ ТА НИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СПАДЩИНИ. МОНІТОРИНГ ПОДІЙ

Розпорядженням уряду РФ № 2073-р від 17.10.2015 р. мечеть хана Узбека та руїни храму Івана Хрестителя було внесено до переліку «об'єктів культурної спадщини федерального значення, включених до єдиного державного реєстру об'єктів культурної спадщини (пам'яток історії та культури) народів РФ». Руїни мечетей Бейбарса та Куршум-Джами «становою ради міністрів республіки Крим №627» від 20.12.2016 р. було зараховано до «об'єктів культурної спадщини регіонального значення». «Наказом № 248-ОКН» від 05.07.2021 р. «міністерство культури республіки Крим»

затвердило охоронні зони мечеті хана Узбека та руїн медресе.

У період 2014-2019 років група фахівців Державного Ермітажу (під керівництвом провідного наукового співробітника відділу Сходу Державного Ермітажу, члена редколегії журналу «Татарская археология», члена Міжнародного комітету турецького мистецтва Крамаровського М.Г.) під виглядом «археологічних досліджень» незаконно провела розкопки на об'єкті культурної спадщини України в Криму – городищі Солхат. Під час цих робіт із пам'ятки було незаконно вилучено археологічні артефакти. Завдано шкоди старовинним зразкам культур корінних народів України (кримських татар, караїмів, кримчаків), а також давньогрецької та інших культур.

2014

На архітектурному комплексі медресе 1-ї третини XIV ст. розрито середньовічну вулицю, прилеглу до південної стіни пам'ятки. За південною стіною медресе на ділянці площею близько 150 кв. м розрито культурний шар вулиці кінця XIII-XVII ст., а також залишки кількох споруд, зокрема кам'яного каналу XIV ст., призначеного для скидання дощових стоїв, та кількох господарських ям, пов'язаних із житловою забудовою XIII-XV ст. Також виявлено платформу основи (2,7×4,1 м) прямокутного фонтана в центрі двору медресе. На рівні долівки двору виявлено горловину збирного колодязя (діаметр верхньої частини – 2 м, діаметр стовбура – 0,9 м, простежено глибину 3,5 м). Враховано 5 освітлювальних колодязів, 4 галереї гідротехнічної системи та 23 фонтани. Було розкрито складену з каміння на глиняному розчині «подушку» колонади (1,2×1,5×1,3 м) у південно-західному секторі споруди. З пам'ятки незаконно вилучено понад 200 монет Золотої Орди і прилеглих до неї територій і Кримського ханства, а також велику кількість господарського й столового посуду, виробів з металу та скла.

2015

На зовнішньому боці південної стіни медресе Солхата розрито

Первинне ядро міста, що сягає античних часів, перекрито середньовічними археологічними нашаруваннями. До наших часів у Старому Криму збереглися пам'ятки старовинної архітектури або їхні залишки: мечеть хана Узбека, руїни медресе, мечетей Бейбарса, Куршум-Джами та Мюск-Джами, караїмської кенаси, караван-сарая (базару), храму Івана Хрестителя.

канал скидання дощових стоїв (2-га половина XIII – початок XIV ст.), рештки колодязя, тандир і дві господарські ями, що є старішими за медресе, а також – залишки караїмської кенаси (приблизно 2-га половина XIII ст.): довжина західної та східної стін – близько 18,13 м, південної та північної – близько 14,79 м, товщина – близько 0,9 м, площа об'єкта в інтер'єрі – близько 214,3 кв. м. У центрі південної стіни збереглися залишки вівтарної ніші, частина якої зберегла штукатурку зі слідами графіті, що не піддаються прочитанню. З пам'ятки незаконно вилучено чималу кількість кераміки та понад 200 монет.

2016

На 6 ділянках, загальною площею 130 кв. м, продовжено розриту залишків синагоги чи кенаси середньовічного Солхата. Виявлено залишки кам'яних господарських будівель та зольник, сформовані у XIII – на межі XIV ст., а також залишки водогону з керамічних труб XIII-XIV ст. З пам'ятки незаконно вилучено велику кількість фрагментів кераміки та 128 монет XIII-XVII ст.: два анонімні пули Менгу-Тимура (1267-1280), анонімний пул чеканки Криму, кінець XIII ст. – правління Тула Буги (1287-1290) з написом «48 – один йармак», номінали Кримського ханства часів Мухамед Герая (1517 р.), акче Девлет Герая I (1577 р.) та ін.

2017

Під час розкриття комплексу медресе та мечеті Узбека виявлено піч, імовірно, для роботи з виробами із металу. На південному схилі гори Малій Агармиш під час розкриття споруди виявлено сфероконічні посудини, фрагменти амфор і тарних глеків, столового та кухонного посуду, які незаконно вилучено з пам'ятки.

2018

На північно-східному секторі передпортальної площі архітектурного комплексу «Медресе – мечеть Узбека» шурфами було виявлено мусульманський могилиник XVI ст. та розкрито

ФОРТЕЦЯ ЧЕМБАЛО. НАСЛІДКИ ОКУПАЦІЇ ДЛЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Чембало (італ. Cembalo, рос. Чембало, крим. Ğembalo) – генуезька, пізніше османська фортеця в Криму, збудована у XIV ст. на місці грецького поселення і візантійського форту, пам'ятка архітектури, наразі перебуває в межах Балаклавського району (Балаклава) м. Севастополя. Назва Чембало адаптована генуезцями від грецької Символон («бухта символів»), або «Символон Лімен»: ця назва Балаклавської бухти та поселення на її березі відома з римських часів.

Ансамбль фортечних споруд розташовано на вершині та схилах гори Фортечної (Кастрон), яка височіє над входом до довгої та зручної для кораблів Балаклавської бухти. Нині напівзруйнована – збереглися залишки оборонних та підпирних стін, чотирьох веж, донжон і залишки християнського храму біля входу в бухту. Фортеця Чембало – головна історична пам'ятка Балаклави, одна з найцікавіших пам'яток історії та археології Криму.

У 2010 році Україна внесла до Попереднього списку Світової спадщини ЮНЕСКО об'єкт «Генуезькі торгові пости та фортифікації – від Середземного до Чорного морів», складовою якого є й Чембало/Балаклава. З 2011 року Україна розробляла цю номінацію спільно з Італією; до них пізніше приєдналися Туреччина та Греція. Через тимчасову окупацію Криму Росією у 2014 році цю роботу припинено.

ЗАХОПЛЕННЯ ТА НИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СПАДЩИНИ. МОНІТОРИНГ ПОДІЙ

У період 2014–2021 років фахівці Державного Ермітажу (група осіб під керівництвом заступниці генерального директора Державного Ермітажу, головної хранительки музейної колекції Державного Ермітажу Адаксіної С.Б.) під виглядом «археологічних досліджень» незаконно провели розкопки на об'єкті культурної спадщини України в Криму – Генуезькій фортеці «Чембало», під час яких із пам'ятки незаконно вилучено археологічні артефакти. Завдано шкоди старовинним зразкам давньогрецької, генуезької, вірменської, турецької та інших культур.

Фортеця Чембало. Сучасний стан

Так звані «археологічні дослідження» проведено за участі створеного окупаційною владою «державного історико-археологічного музею-заповідника «Херсонес Таврійський». У липні 2017 р. «відкриті листи» на них отримували вже згадана Світлана Адаксіна (06.07 – 15.09.2017 р.) та «молодший науковий співробітник філії «Фортеця Чембало» федеральної державної бюджетної установи культури «Державний історико-археологічний музей-заповідник Херсонес Таврійський» Михайло Ступко (21.07.2017 – 01.03.2018 рр.). 16 жовтня 2017 р. Михайло Ступко отримав черговий «відкритий лист» до 28 грудня 2017 р.

2014

Незаконна діяльність проводилася на захід від Брамної вежі, в напрямку фортеці Святого Миколая, на ділянці 160 кв. м на висоті приблизно 46–53 м над рівнем моря. На трьох штучних терасах розрито руїни середньовічного храму, двох житлових чи господарських будівель, залишки давньої кріпиди. На другій терасі відкрито руїни храму площею 5,1×8,4 м. У завалах було виявлено 15 вірменських надгробків доби пізнього середньовіччя (XVI–XVII ст.): один з них виготовлений з білого з сірими прожилками мармуру, решта – зі щільного нумулітового вапняку. На фрагментах збереглися виконані у рельєфі зображення христів (деякі підфарбовані червоною фарбою), деінде наявні епітафії вірменською мовою. Під дольвою храму було виявлено рештки приблизно 40 похованих дорослих і дітей. На північний захід від храму було виявлено сліди дороги XIV–XV ст., ширина полотна – 2,2–2,3 м, а також основу підпирної стіни, складеної з буту на вапняковому розчині. У розвалі кріпиди було виявлено фрагменти червоноглиняної полив'яної кераміки XIV–XV ст. та фрагменти білої вапнякової штукатурки зі слідами фрескового розпису, які можуть бути ідентичними до фрески Богоматері Одигітрії (1330–1340 рр.), виявленої у 2004 р. у барбакані Брамної вежі. У полотні дороги було розрито траншею з фрагментами керамічного водогону, що міг бути прокладений до консульської вежі Святого

Миколая. На зазначеній ділянці було розрито ще один храмовий комплекс, забудова на якому могла вестися у XIV–XVIII ст.

2015

На захід від раніше виявленого храму розрито провулок завширшки 0,8–1,3 м та невелике господарське приміщення, на північному сході було частково відкрито монументальну будівлю XV ст. розміром близько 10×12 м. Біля притвору було виявлено цілу мармурову прямокутну плиту розміром 0,40×0,20×0,05 м, на лицьовому боці якої збереглися хрест і трирядковий напис вірменською мовою; також було виявлено 16 поховань, на одному з надгробків було видряпано зображення «вавилонна». З пам'ятки також незаконно вилучено 48 монет, найбільш ранній номінал – «деньга» Російської імперії 1761 р.

2016

Розрито стіни ще однієї великої кімнати. На відкритій ділянці дороги було виявлено уламки керамічних виробів та монети 2-ї половини XIV–XV ст. Розрито фундаменти трьох приміщень XV–XVII ст., генуезького та османського часів.

2017

Вибрано культурний шар у середині вежі 5. Незаконно вилучено велику кількість залізних виробів – 8360 фрагментів і цілих пластин від латинського обладунку типу «бригандина», 1655 уламків і цілих арбалетних болтів, 507 турецьких наконечників стріл, 49 залізних кутих ядер від бомбард XV ст.

2018

Проводилися незаконні роботи на кількох ділянках пам'ятки. Площа робіт у розкопці 1 склала 150 кв. м за глибини шару 0,15–1,20 м. Із зовнішнього південно-східного боку апсиди храму розкрито раніше не досліджувану ділянку. Нижче, на розкопці 2, площею 150 кв. м, розрито будівлі генуезького (1345–1475 рр.) та османського (1475–1771 рр.) періодів існування Чембало, а також розкрито руїни стін великого будинку, спорудженого не раніше 1380-х рр.

2019

Розрито велику будівлю генуезької доби (2-га половина XIV-

У 2010 році Україна внесла до Попереднього списку Світової спадщини ЮНЕСКО об'єкт «Генуезькі торгові пости та фортифікації – Від Середземного до Чорного морів», складовою якого є й Чембало/Балаклава. З 2011 року Україна розробляла цю номінацію спільно з Італією; до них пізніше приєдналися Туреччина та Греція. Через тимчасову окупацію Криму Росією у 2014 році цю роботу припинено.

XV ст.) та будівлю пізньоосманських часів (XVII–XVIII ст.), а також – руїни трьох приміщень. З пам'ятки незаконно вилучено фрагменти бронзової візантійської кадильниці XI–XII ст.: ажурний фрагмент (частково обламаний) із порожнинами, що по контуру імітують тварин, у центрі композиції невеликий круглий медальйон, на якому зображено святого воїна зі щитом і списом (імовірно, образ святого Георгія).

До незаконної діяльності на пам'ятці «Чембало» (м. Севастополь, Україна) залучено національні заклади науки і культури Російської Федерації, зокрема федеральну бюджетну установу культури «Державний Ермітаж», щодо якої Указом Президента України від 14 травня 2020 року № 184 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2020 року «Про застосування, скасування і внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» введено санкції терміном на 3 роки, а також інституції, що створені окупаційною владою.

Дії окупаційної влади, що відбулися в незаконній експропріації, незаконних археологічних розкопках, під час яких вилучено археологічні артефакти, є порушенням міжнародного гуманітарного права.

Зазначені дії Російської Федерації разом з іншими діями держави-окупанта у своїй сукупності можуть складати військовий злочин у вигляді широкомасштабного руйнування і привласнення культурних цінностей, не виправданого військовою необхідністю і здійснюваного незаконним чином і безцільно.

Матеріал підготовлено групою експертів з моніторингу Регіонального центру прав людини, робочою групою експертної мережі «Кримська платформа – гуманітарна політика»

Матеріал підготовлено групою експертів з моніторингу Регіонального центру прав людини, робочою групою експертної мережі «Кримська платформа – гуманітарна політика»

ОРГАНІЗАЦІЯ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ПІДПІЛЛЯ

ЯК ЦЕ БУЛО...

Протягом 1920 року становище на півострові різко погіршувалося. Особливу небезпеку становив той факт, що погіршувалося воно у багатьох напрямках одночасно: як у економічному, так й у політичному та національному. Ці настрої цілком використала більшовицька партія для нової спроби підкорити собі Крим. Після припинення наступу Червоної армії у квітні 1920 р. більшовики почали впроваджувати нову мережу підпільної організації. Водночас С. Бабахану було доручено провести таємні переговори з керівництвом Міллі Фірка у питанні укладення договору про спільні дії у боротьбі з Врангелем та видання спільної відозви¹.

Тетяна БИКОВА,
к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Ці переговори тривали протягом квітня. Під час VII обласної (підпільної) конференції РКП(б) у Коктебелі 5-7 травня 1920 р. С. Бабахан доповів, що йому вдалося досягти домовленості з членами ЦК Міллі Фірка. В підсумку було ухвалено рішення: «Посилити контакт з татарською національною партією Міллі Фірка, яка, як з'ясувалося з переговорів нашого обкому з ЦК цієї партії, визначено орієнтується на радянську владу»².

У книзі «Кримское подполье. 1919-1920», надрукованій у Симферополі в 1921 р., С. Бабахан, говорячи про себе у третій особі, висловився більш інформативно: «У доповіді тов. М. (Микола – партійне псевдо С. Бабахана. – авт.) стосовно питання про використання татарської партії Міллі Фірка вказав на те, що переговори з ЦК цієї партії проводилися, і від нього отримано таку відповідь: вони, безумовно, ворожі владі уряду Збройних сил Півдня Росії, орієнтуються на радянську владу й готові допомогти підпільним організаціям усім, чим зможуть. Але, зі свого боку, вони просили допомогти їм грошима, зброєю та інформацією. Щодо питання про організацію збройних загонів: вони від цьо-

Схема наступу більшовиків на Крим, листопад 1920 р.

го утрималися. Але, так чи інакше, через великий вплив, яким користується ця партія в татарських селах, – ставлення до неї у нас має бути добросусідським і, якщо можна, їх треба використовувати, але водночас нам потрібно розширювати та поглиблювати нашу роботу серед татарських трудових мас, головним чином сільських»³.

У звіті Кримського обкому РКП(б), надісланому до центру його секретарем С. Бабаханом, зазначалося: «Час окремих терористичних актів минув, ґрунт підготовлений: треба мобілізувати всіх партійців і комсомольців перейти до лісу, об'єднати навколо себе дезертирів та невдоволених тяжкими повинностями селян – створити повстанську армію. ЦК татарської партії Міллі Фірка обіцяє діяльну підтримку. Їхні прибічники в селах готові надавати нам продовольство та коней»⁴.

У червні 1920 р., згідно з рішенням ЦК РКП(б), було ліквідовано створені Москвою раніше Кримський обком РКП(б) і ревком, а все керівництво кримськими справами передано до ЦК КП(б)У⁵. ЦК КП(б)У створив Кримський підвідділ Закордонного відділу (Закордот). Для того, щоб його роботу якнайтісніше зв'язати зі штабом Південного фронту, за узгодженням з М. Фрунзе, головою Кримського відділу було призначено Ф. Маркуса, а його заступниками – Ю. Гавена і Немченка. На Кримський під-

відділ Закордоту було покладено керівництво всією партійною роботою на півострові⁶. Як пізніше згадував Ю. Гавен: «Я вніс доповідну записку до Закордоту, в якій стисло описав становище у Криму, накреслив у загальних рисах найближчі конкретні завдання... Український ЦК погодився з пропозиціями, викладеними у доповідній записці, й при Закордоті було створено Кримський відділ. Завідувати Кримським відділом Закордоту був призначений заступник начальника Закордоту. Закордот вважався формально при ЦК КП(б)У, але необхідно вказати, що фактично ним керував не стільки ЦК України, скільки штаб Південного фронту в особі тов. Фрунзе... Спочатку Начзакордоту був тов. Фелікс Кон, але після створення Кримського відділу було проведено реорганізацію Закордоту. Щоб роботу Закордоту тісніше пов'язати зі штабом Південного фронту, його головою за згодою тов. Фрунзе було призначено тов. Маркуса, а мене та ще одного кримського працівника (Немченка, меншовика) – його заступниками»⁷.

Щоб зрозуміти, якою всеохоплюючою була влада Закордоту, слід звернутися до мандата, виданого його керівнику Ф. Маркусу: «Виданий цей [мандат] Центральним Комітетом Комуністичної Партії (більшовиків) України та Командуванням Збройними силами в Україні тов. Фріцу Матвійовичу Маркусу в тому, що він дійс-

но є начальником Закордонного відділу ЦК КП(б)У. На тов. Маркуса покладено важливі секретні завдання, через що всім керівним особам і установам військового та цивільного відомств пропонується надавати йому повне сприяння при виконанні покладених на нього обов'язків. Тов. Маркусу дозволяється мати при собі необмежену суму грошей різноманітними знаками й цінності, які в жодному разі не можна конфісковувати... Тов. Маркусу надається право користуватися прямими телеграфними дротами і подавати прості й шифровані телеграми з відповідними написами, також дозволяється проїзд у всіх штабних, делегатських, службових вагонах усіх поїздів. Усім Особливим відділам і НК пропонується не затримувати тов. Маркуса з одержанням необхідних у різних випадках пропусків, надавати в його розпорядження конфісковані взуття й одяг, також будь-які білогвардійські документи, допомагати йому в обміні грошей на іншу валюту... Всім організаціям КП(б)У надавати в його розпорядження партійних працівників, надавати всілякі необхідні довідки та відомості. Всі законні вимоги тов. Маркуса мають бути виконані негайно. Невиконання буде вважатися дійсним державним злочином, спрямованим на користь наших ворогів, і каратиметься суворою чинних законів»⁸.

Після вивчення справ у Криму начальник Закордоту надіслав до ЦК КП(б)У доповідь, в якій висвітлювалася місцева ситуація: «Виходячи з доповідей, які надходять від товаришів, що приїжджають з Криму, до березня місяця (а в деяких містах – до квітня) нашими підпільними організаціями в Криму було розвинуто доволі широку діяльність... Але особливо тяжкого удару підпільній роботі в Криму було завдано зрадою члена обкому – Акіма (він же Маркьянов, Ахтирський). На початку березня, перед уже підготовленим повстанням, у Севастополі було заарештовано оперативний штаб. Після цього починається низка провалів, арештів, страт найактивніших працівників і в підсумку – майже повний розгром кримського підпілля. Таким чином, зараз ми стоїмо перед завданням майже наново організувати в Криму підпілля»⁹. Через кілька днів, 7 липня, він надіслав ще одну доповідь, в якій писав: «Наступальні дії Врангеля змусили Закордот ЦК КП(б)У

Протягом червня – липня створені більшовиками партизанські загони проводили бойові операції, захоплювали обози зі зброєю і боєприпасами, руйнували лінії зв'язку. Незабаром із розрізнених партизанських загонів було створено єдину більшовицьку Повстанську армію. Подібні дії призвели до того, що командування Добровольчої армії було змушено створювати спеціальну тилу армію та бойовий штаб для боротьби з партизанами – більшовицькою Повстанською армією і «зеленими».

взяти на себе керівництво партійною роботою в кримському напрямку... Репресії білогвардійців призвели до розгрому наших організацій у Криму. Завданням Кримського відділу стає встановлення зруйнованих організацій і зв'язку з ними. Для цієї мети Кримвідділом проінструктовано і послано сімох товаришів. Проводяться підготовчі роботи в тилу Врангеля. В роботах кримського напрямку Закордот перебуває у тісному зв'язку з членом РВС XII армії тов. Затонським»¹⁰.

* * *

21 липня на засіданні колегії Закордоту було ухвалено постанову про призначення командувачем повстанських сил Криму О. Мокроусова та про об'єднання вищого керівництва революційною роботою (партизанською та політичною) у Криму в руках трійки у складі М. Бабахана, О. Мокроусова та А. Федорової. У вересні Закордот надіслав до Криму на підпільну роботу 15 «досвідчених» комуністів, а Кримському обласному комітету було передано 1,6 млн руб. у романовській валюті, 4 кулемети, 26 ручних гранат, кілька гвинтівок та 8 тис. патронів¹¹.

Вельми показовим є той факт, що одразу після приїзду до Криму О. Мокроусов розпочав боротьбу не з військами Добровольчої армії, а знищував загони «біло-зелених». Особливо ті, де була переважна більшість кримських татар¹². Вже через чотири доби після появи в кримському лісі Мокроусов видав наказ про обов'язкову реєстрацію всіх партизанських загонів у його штабі. Як заявив Мокроусов, ті «зелені», які не погодяться з цим рішенням і не з'являться на реєстрацію «протягом двох тижнів від дня опублікування даного наказу, вважатимуться бандитськими й обеззброюватимуться»¹³.

Протягом червня – липня створені більшовиками партизанські загони проводили бойові операції, захоплювали обози зі зброєю і боеприпасами, руйнували лінії зв'язку. Незабаром із розрізнених партизанських загонів було створено єдину більшовицьку Повстанську армію. Подібні дії призвели до того, що командування Добровольчої армії було змушено створювати спеціальну тилу армію та бойовий штаб для боротьби з партизанами – більшовицькою Повстанською армією і «зеленими»¹⁴.

Тим часом ЦК РКП(б) через своїх зв'язківців продовжував надавати кримським більшовикам необхідні вказівки. 19 серпня він надіслав ЦК КП(б)У директиву про виділення на цю частину фронту «кращих працівників, здатних підняти боездатність частин, зміцнити тил, повести боротьбу з дезертирством і бандитизмом»¹⁵.

1 вересня політбюро ЦК РКП(б) ухвалило «надати військовому відомству директиву захопити Крим до початку зими»¹⁶. Для виконання цієї директиви всі загони Повстанської армії були зведені в три «полки»^{*} й були направлені проводити рейди біля Бахчисарая та Старого Криму. До жовтня 1920 р. кількість партизан збільшилася з 3 до 5 «полків»¹⁷.

1 Громов С.Е. К вопросу о деятельности крымскотатарской национальной партии Милли-Фирка (1917–1920 гг.) // Культура народов Причерноморья. – 1997. – № 1. – С. 109.

2 Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 258. – Арк. 2-3.

3 Там само. – Спр. 129. – Арк. 29.

4 Там само. – Спр. 53. – Арк. 98.

5 Там само. – Спр. 76. – Арк. 27.

6 Там само. – Спр. 312. – Арк. 194.

7 Там само. – Арк. 192-194.

8 Сидак В.С. Революцію назначить... Экспорт революции в операциях советских спецслужб. – К., 2004. – С. 67.

9 Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 206. – Арк. 10-11.

10 Там само. – Спр. 139. – Арк. 8-10.

11 Хроника революционных событий в Крыму. 1917–1920 гг. – Симферополь, 1969. – С. 160-161.

12 Григорьев А.П. Татарский вопрос в Крыму // Антанта и Врангель. Сборник статей. – М.-П., 1923. – Вып. 1. – С. 234.

13 Мокроусов А.В. В горах Крыма. – Симферополь, 1940. – С. 62.

14 Очерки истории Крымской областной партийной организации / Под ред. И. Чирвы, М. Акулова, В. Арбузова и др. – Симферополь, 1981. – С. 91, 98.

15 Хроника революционных событий в Крыму. – С. 162.

16 Там само. – С. 163.

^{*} Для того, щоб приховати справжню, доволі невелику чисельність більшовицьких військ, останні почали називати партизанські загони полками.

17 Очерки Крымской областной партийной организации. – С. 93.

ПОРАЗКА П. ВРАНГЕЛЯ

Штурм Перекопського (Турецького) валу

ЯК ЦЕ БУЛО...

21 вересня Реввійськрада утворила Південний фронт на чолі з М. Фрунзе. До його складу ввійшли 6, 13 і 2 Кінна армії. 27 вересня Фрунзе розпочав формування штабу фронту¹.

Тетяна БИКОВА,

к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Наприкінці жовтня армії Південного фронту перейшли в наступ. З 28 жовтня до 2 листопада воєнні дії відбувалися на території Північної Таврії. Частина Червоної армії, використавши те, що укріплення Перекопу не було завершено, прорвали оборону й почали наступ на території півострова. Свідок

цих подій А. Валентинов описував те, що сталося, таким чином: «Замість підготовлених до осінньої сльоти та зимової стужі окопів були майже всюди традиційні російські канали. Бліндажі мав на початку осені лише один Перекопський вал. Залізницю, необхідну для підвозу до Перекопу снарядів і постачання, не було завершено навіть у четвертій своїй частині... Тривалих артилерійських укріплень на перешийку не було зовсім. При перетині Перекопу з півдня на північ, від Юшуня до Перекопського валу, налічувалося на початок осені лише 17 рядів дротових загороджень... Лавина противника кинулася з двох напрямків: на Армянськ, у глибокий тил, і, переходячи ще раз убрід Сиваш, – за напрямком головної оборонної лінії – в тил Дроздовської дивізії. Тут відбувся передостанній небувало жорстокий і кровопролитний бій»².

Велику роль у падінні «білого Криму» відіграв Н. Махно. Про-

тягом всього вересня тривали переговори між ним і більшовиками. Під час переговорів більшовики вели діяльну агітацію серед махновців для того, щоб залучити їх до активного виступу проти Врангеля. Дуже широко вони застосовували факт смертного вироку отаману Володіну^{*}, який свого часу було винесено білими³. 2 жовтня у Старобільську Н. Махно від імені голови ради Революційної повстанської армії України (махновців) підписав з урядом радянської України угоду про союз і співробітництво.

З 12 жовтня махновську армію було залучено до бойових дій проти Врангеля. У ніч на 8 листопада махновці у складі 6-ї армії форсували Сиваш. Ця подія забезпечила вихід військ Південного фронту в тил перекопським укріпленням і сприяла успіху всієї операції. 13 листопада більшовики захопили Сімферополь, 14 листопада – Феодосію, 15 листопада – Севастополь, 16 листопада

– Джанкой і Керч, 17 листопада – Ялту.

Велику роль у падінні «білого Криму» відіграв Н. Махно. Протягом всього вересня тривали переговори між ним і більшовиками. Під час переговорів більшовики вели діяльну агітацію серед махновців для того, щоб залучити їх до активного виступу проти Врангеля. Дуже широко вони застосовували факт смертного вироку отаману Володін, який свого часу було винесено білими. 2 жовтня у Старобільську Н. Махно від імені голови ради Революційної повстанської армії України (махновців) підписав з урядом радянської України угоду про союз і співробітництво.

→ 8

